

อิทานิ ตสึส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส. ปรีนิพฺพานโต ปฏฺจาย, วิสดีถฺวํจฺจรุตฺตร ปณฺจสตาธิกานิ เทวสํวจรสทฺธานิ อติกุณฺดานิ, ปจฺจุปฺปนฺนกาลวเสน เวสาขมาสสฺส สุริยคฺติยา นวฺมํ ทินํ วนฺทคฺติยา วิสาขปฺุณฺณมีโต อฏฺฐมีวารวเสน ปน กรฺวโร โหติ เอวํ ตสฺส ภควโต ปรีนิพฺพานา สาสนายุกาลคณฺนา สลฺลกุเขตฺตพฺพา.

วันหนึ่ง เพราะแสดงถึงว่า แม้พระวรกายแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ต้องแตกสลายตามธรรมดาของสังขาร ฉะนั้น จึงควรเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช ซึ่งทุกคนสมควรพิจารณาโน้มเข้ามาว่า แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็มีพระวรกายเป็นสังขารต้องแตกสลาย จึงไม่จำเป็นจะต้องกล่าวถึงสัตว์บุคคลทั้งหลาย ทุกสัตว์บุคคลในโลกซึ่งจะต้องมีร่างกายแตกสลายเช่นเดียวกัน แต่พระสัมมาสัม-

มาจนทุกวันนี้.

ฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่าได้ทรงประกอบความเกื้อกูลอันเป็นคุณประโยชน์แก่โลกไว้เป็นอย่างยิ่ง ไม่มีผู้ใดในโลกจะได้สร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ไว้เหมือนอย่างพระองค์ท่านได้ เพราะพระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนนั้น ประกอบด้วยสารัตถะซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูล ชี้ให้ทุก ๆ คนได้รู้ถึงทุกข์ ถึงเหตุเกิดทุกข์

อย่างน้อยตามภูมิตามชั้น แม้ว่าบทที่ระลึกถึงหรือบทที่เข้าถึง จะเป็นอย่างไรก็ตามว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา** อันหมายถึงพระพุทธเจ้า **สุวภาขาโต ภควตา ธมฺโม** อันหมายถึงพระธรรม **สุปฏิปนฺโน ภควโต สวากสงฺโฆ** อันหมายถึงพระสงฆ์ก็ตาม แต่ว่าอันความดีนลิกแห่งการเข้าถึงย่อมแตกต่างกัน เพราะฉะนั้น ในพระสูตรหนึ่งท่านจึงแสดงอุปมาได้ว่า เหมือนอย่างคนผู้เดิน

ลึกลงยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ ท่านจึงได้แสดงถึงความดีและความลึกโดยลำดับนั้น ด้วยอัมมะโดยลำดับดังต่อไปนี้.

เมื่อผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้เข้าถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรมพระสงฆ์ เป็นผู้ปฏิบัติในศีล จะเป็นศีลชั้นใดชั้นหนึ่งก็ตาม ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยด้วยศีลอันเป็นขั้นแรก.

การยืน ในการนั่ง ในการนอน มีสติสัมปชัญญะในการที่ก้าวไปข้างหน้า ในการที่ถอยไปข้างหลัง ในการแล ในการเหลียว ในการที่เหยียดกายออกไปและคู้กายเข้ามา ในการนั่งในการห่ม ในการบริโภคการดื่ม ในการถ่าย รวมความเข้ามาก็คือในการเดินยืนนั่งนอนตื่นพูดนั่ง หัดทำสติสัมปชัญญะในอิริยาบถน้อยใหญ่ทั้งหลายดังนี้. ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยลึกสูงอีกขั้นหนึ่ง.

ฌานที่ ๑ มีวิตกคือความตรึก มีวิจารณ์คือความตรอง ในที่นี้วิตกก็หมายถึงความที่แยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ วิจารณ์ก็หมายถึงความที่รักษาจิตให้ตั้งอยู่ในอารมณ์นั้น ไม่ให้พลาดตก และปีติ ความอิ่มใจ สุข ความสบายกายสบายใจ เอกัคคตา ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว นี้เรียกว่าปฐมฌาน ฌานที่ ๑ เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแน่วแน่ยิ่งขึ้น วิตกวิจารณ์จะไปสงบไป คงมีปีติสุขและเอกัคคตา

พระรัตนตรัยสูงหรือลึกอีกขั้นหนึ่ง.

การปฏิบัติมาโดยลำดับ คือศีล อินทรีย์สังวร สติสัมปชัญญะ จิตตปริโยธนะคือการชำระจิตของคนให้ผ่องใส และฌานคืออัปนาสมาธิที่เข้าถึงฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ความรู้ระลึกถึงชาติหนหลังได้ ความรู้ความเคลื่อนไหวและความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม ๖ ข้อนี้ยังไม่ชื่อว่าบรรลุ

แจ่มแจ้งด้วยอริยสัจว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระสัมมาสัมพุทธะอย่างไร อัมมะเป็นสวากขาตธรรมอย่างไร พระสงฆ์เป็นสุปฏิปັນะอย่างไร ดังนี้ แต่เมื่อได้ปฏิบัติต่อขึ้นไปอีกจนบรรลุถึงวิมุตติ คือความหลุดพ้นจากอาสวะทั้ง ๓ คือจากกามาสวะ อาสวะคือกามความใคร่ ภวาสวะ อาสวะคือภพความเป็น และอวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ความไม่รู้ในสัจจะ เมื่อบรรลุถึงวิมุตติคือความ

อัฐฐมีบูชาเทศนา กัณฑ์ที่ ๒
วิชาขอัฐฐมีบูชาถา (กัณฑ์ศักราช-การเข้าถึงพระรัตนตรัย)

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

พระธรรมเทศนาในโอกาสจิตกาลทางพระพุทธศาสนา
คณะธรรมยุต
จัดพิมพ์เผยแพร่

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนายุกาล นับจำเดิมแต่วันเสด็จดับขันธปรินิพพาน แห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น บัดนี้ล่วงแล้ว ๒๕๒๐ พรรษา ปัจจุบันสมัย โดยจักรกคัตินอัฐฐมีแต่วันวิสาขปฺุณฺณมี โดยสุริยคฺติ มิถุนายนมาส สุรทินที่ ๙ พุทฺหสตีวาร พระพุทธศาสนายุกาลแต่ปรินิพพานแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มีนัย

พุทธเจ้าได้ทรงประกอบด้วยพระคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงบรรลุมตรธรรมคืออัมมะที่ไม่ตาย กล่าวได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่แท้จริงนั้น เป็นผู้พ้นจากร่างกายซึ่งต้องแตกสลาย ฉะนั้นจึงทรงพ้นทุกข์ พ้นชาติทุกข์ พ้นชราทุกข์ พ้นมรณทุกข์ และพ้นทุกข์ประการอื่น ๆ ด้วยประการทั้งปวง เพราะทรงละเหตุให้เกิดทุกข์คือ ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก พร้อมทั้งอวิชชา อุปาทาน กรรม และบรรดา

ถึงความดับทุกข์ ถึงทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้น ได้ตามความเป็นจริง และได้ชี้แจงแสดงอธิบายโดยนัยต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก แต่ก็สรุปรวมลงในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ตั้งใจฟังธรรม ได้ความรู้อัมมะอันเกิดจากการฟัง เป็นปริยัติปัญญาที่ดี เป็นปฏิบัติปัญญาที่ดี เป็นปฏิเวธปัญญาที่ดี ย่อมมีความรู้เข้าถึงพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ โดยนัยว่า

เข้าไปสู่ป่าลึก เมื่อเดินเข้าไป ที่แรกย่อมพบรอยเท้าช้างพังธรรมดา ก็นึกว่า รอยเท้าช้างพังนี้เป็นรอยเท้าที่ใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหลายในโลกเท่าที่ได้เห็นมา แต่ว่าเมื่อเดินเข้าไปในป่าลึกยิ่งขึ้นไปอีก ก็ได้พบรอยเท้าช้างชื่อว่าวานิกาซึ่งใหญ่กว่า ก็เข้าใจว่าเป็นรอยเท้าที่ใหญ่ยิ่ง แต่ว่าเมื่อเดินลึกเข้าไปอีก ก็ได้พบรอยเท้าช้างชื่อว่าอุจจากาพริกซึ่งใหญ่ขึ้นไปอีกก็นึกว่าได้พบรอยเท้าที่ใหญ่มาก

อนึ่ง เมื่อได้ปฏิบัติในอินทรีย์สังวร คือความสำรวมอินทรีย์ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจ หมายความว่ามิสติที่คอยระมัดระวังจิตใจอยู่เสมอ ในเวลาที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กายได้ถูกต้องสิ่งทีกายถูกต้องทั้งหลาย และมนะคือใจได้คิดถึงเรื่องราวทั้งหลาย เพื่อไม่ให้ความยินดีความยินร้ายไหลเข้ามาสู่จิตใจได้ โดยอาศัยรูปที่ตาเห็น เสียงที่หู

อนึ่ง เมื่อปฏิบัติชำระจิตใจของคนให้บริสุทธิ์จากนิรรม์ทั้งหลาย คือชำระจิตใจของคนให้บริสุทธิ์จากกามฉันท์ ความพอใจใคร่ใคร่ในกาม คือรูป เสียงกลิ่น รสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ชำระจิตใจของคนให้บริสุทธิ์จากพยาบาท คือความโกรธแค้นขัดเคืองมุ่งร้าย ชำระจิตใจของคนให้บริสุทธิ์จากถีนมิถตระ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม ชำระจิตใจของคนให้บริสุทธิ์

ก็ชื่อว่าได้บรรลุถึงฌานที่ ๒ เมื่อจิตเป็นสมาธิแน่วแน่ยิ่งขึ้น ปีติก็สงบลงไป คงอยู่แต่สุขและเอกัคคตา ก็ชื่อว่าบรรลุถึงฌานที่ ๓ เมื่อจิตเป็นสมาธิตั้งมั่นแน่วแน่ยิ่งขึ้น แม้สุขพร้อมทั้งทุกข์ทั้งปวงก็สงบลงไป คงอยู่แต่เอกัคคตา และอุเบกขาคือความที่จิตเข้าไปเพ่งวางเฉยอยู่ ชื่อว่าบรรลุถึงฌานที่ ๔ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยสูงหรือลึกอีกขั้นหนึ่ง.

ถึงความสำเร็จในที่สุด แต่ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติเข้าถึงพระรัตนตรัยสูงและลึกไปโดยลำดับ.

อนึ่ง เมื่อมีความรู้ตามเป็นจริงในสัจจะ ว่านี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยสูงและลึกอีกขั้นหนึ่ง ในขั้นนี้แม้ว่ายังไม่บรรลุถึงความสำเร็จในที่สุด แต่ก็

หลุดพ้นจากอาสวะทั้ง ๓ ล้นเชิงแล้ว ก็ชื่อว่าได้บรรลุถาคคตบถ คือทางดำเนินของพระตถาคตเจ้า เรียกว่าถึงสุดทาง สุดทางดำเนินของพระองค์ เพราะสุดทางดำเนินของพระองค์นั้นคือวิมุตติ ความหลุดพ้นจากอาสวะทั้ง ๓ นั้น เมื่อเป็นดังนี้ก็ชื่อวานิภูฏังคคะ คือเป็นผู้บรรลุถึงความสำเร็จในที่สุด เป็นความสำเร็จเด็ดขาดสำเร็จสิ้นเชิง ด้วยประการฉะนี้.

อันพึงกำหนดนับด้วยประการฉะนี้.
อนึ่ง วันนี้เป็นวันวิสาขอัฐฐมีบูชา คือเป็นวันบูชาในวัน ๘ ค่าแต่วันเพ็ญวิสาขะ ซึ่งเป็นวันที่ท่านกำหนดว่าเป็นวันถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจึงได้พากันมากระทำการบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ วันวิสาขอัฐฐมีนี้ เป็นวันที่เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช

กิเลสทั้งปวง เมื่อเป็นดังนี้ จึงไม่ถือชาติกำเนิดสวยทุกข์ชั้นมาอีกในโลก ในระหว่างที่พระชนม์ชีพอันอาศัยขันธอันเป็นวิบากสุดท้ายยังเหลืออยู่ ก็ได้ทรงประกาศพระพุทธศาสนา ตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก ฉะนั้นแม้พระองค์จะเสด็จดับขันธล่วงไปแล้ว พระพุทธศาสนาพร้อมทั้งพุทธบริษัทก็ยังคงดำรงอยู่สืบมาถึงเราทั้งหลาย ได้เล่าเรียนปฏิบัติและได้เข้าเป็นพุทธบริษัท

สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ **สุวภาขาโต ภควตา ธมฺโม** อัมมะอันพระผู้มีพระภาคกล่าวดีแล้ว **สุปฏิปนฺโน ภควโต สวากสงฺโฆ** หมู่แห่งสาวกคือผู้ฟังซึ่งเป็นศิษย์ของพระผู้มีพระภาคนั้น เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้.

ความเข้าถึงพระรัตนตรัยดังนี้ ย่อมมีแก่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลาย

แต่ว่าเมื่อเดินลึกเข้าไปอีก ก็ได้พบรอยเท้าช้างที่ใหญ่กว่านั้น อันชื่อว่าอุจจากาเณรูกา ก็เข้าใจว่าเป็นรอยเท้าช้างที่ใหญ่มาก และรอยเท้าช้างหลังนี้เป็นรอยเท้าช้างอันใหญ่ที่สุด กว่ารอยเท้าช้างทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าได้เข้ามาพบรอยเท้าช้างชนิดที่ใหญ่ที่สุดในป่าลึกที่สุดดังนี้ ฉันทใด ในการเข้าถึงรัตนะทั้ง ๓ คือพระพุทธเจ้า พระธรรมพระสงฆ์ก็ฉันทนั้น ย่อมมีความดีนและมีความ

ได้ยืนเป็นต้น ความที่มีสติคอยรักษาอยู่ดังนี้เรียกว่าอินทรีย์สังวร ความสำรวมอินทรีย์ เมื่อปฏิบัติทำอินทรีย์สังวรให้บังเกิดขึ้น ก็ได้ชื่อว่าได้ถึงพระรัตนตรัยสูงขึ้นมาหรือว่าลึกอีกขั้นหนึ่ง.

อนึ่ง เมื่อปฏิบัติอบรมสติคือความระลึกได้ สัมปชัญญะคือความรู้ตัวในอิริยาบถน้อยอิริยาบถใหญ่ทั้งหลาย กล่าวคือมีสติสัมปชัญญะในการเดิน ใน

จากความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ชำระจิตใจของคนให้บริสุทธิ์จากความเคลือบแคลงสงสัยทั้งหลาย จนจิตใจมีความสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยสูงและลึกอีกขั้นหนึ่ง.

อนึ่ง เมื่อทำจิตให้เป็นสมาธิ ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในอารมณ์อันเดียว จนบรรลุถึงฌานคือความเพ่ง อันหมายถึงอัปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น ตั้งแต่

อนึ่ง เมื่อน้อมจิตที่เป็นสมาธิตั้งมั่นแน่วแน่นั้นไปเพ็อรู ก็รู้ระลึกชาติหนหลังได้ ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยสูงหรือลึกอีกขั้นหนึ่ง.

อนึ่ง เมื่อรู้ในจิตคือความเคลื่อนไหวและอุปบัติคือความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม ทำกรรมชั่วก็เป็นเหตุให้เข้าถึงชาติที่ชั่ว มีทุกข์ต่าง ๆ ทำกรรมดีก็เป็นเหตุให้เข้าถึงชาติที่ดี มีสุขต่าง ๆ ก็ชื่อว่าได้เข้าถึง

ชื่อว่าบรรลุถึงความสำเร็จในรัตนะทั้ง ๓ คือในพระพุทธเจ้าในพระธรรมในพระสงฆ์ มองเห็นพระรัตนตรัยแจ่มชัดว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา** พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ **สุวภาขาโต ภควตา ธมฺโม** อัมมะอันพระผู้มีพระภาคกล่าวดีแล้ว **สุปฏิปนฺโน ภควโต สวากสงฺโฆ** หมู่แห่งสาวกคือผู้ฟังซึ่งเป็นศิษย์ของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้ ก็อมองเห็นชัด

เพราะฉะนั้น การถึงพระรัตนตรัยนั้น จึงมีความดีนและความลึกไปโดยลำดับแห่งธรรมปฏิบัติดังนี้ และก็พึงเข้าใจว่า ในการถึงนั้นจะต้องถึงด้วยการปฏิบัติ ตั้งต้นแต่ศีลขึ้นไป ถ้าไม่ปฏิบัติตั้งต้นแต่ศีลขึ้นไป ก็หาได้ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยไม่ แม้ว่าจะแสดงวจาถึงสรณะทั้ง ๓ ว่า **พุทฺธํ สรณํ กัจจามิ ธมฺมํ สรณํ กัจจามิ สงฺฆํ สรณํ กัจจามิ** พุதியมฺปิ ตติยมฺปิ แต่หา

ได้ปฏิบัติในศีลเป็นต้นไม่ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ไม่ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัย ต่อเมื่อมาปฏิบัติตั้งต้นแต่ศีลขึ้นไป จึงจะชื่อว่าเริ่มเข้าถึงพระรัตนตรัยตามที่ได้เปล่งวาจาآنัน เพราะฉะนั้น เมื่อได้เปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยแล้ว จึงได้มีการสมาทานศีลต่อไป สรณะและศีลจึงคู่กันอยู่เสมอในพิธีทั้งปวงซึ่งได้ปฏิบัติกันอยู่เป็นอันทำให้ได้เริ่มเข้าถึงพระรัตนตรัยตามที่เปล่งวาจาآنัน.

นามรูปหรืออันธ ๕ หรืออายคนะ อันเป็นวิปัสสนาภูมิ ภูมิแห่งวิปัสสนา กำหนดพิจารณาให้ได้ปัญญาในไตรลักษณ์คืออนิจจลักษณะ ลักษณะที่ไม่เที่ยงทุกขลักษณะ ลักษณะที่เป็นทุกข์ อนัตตลักษณะ ลักษณะที่เป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะได้ญาณคือความหยั่งรู้ตามความเป็นจริงในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

จะนั้น บุคคลผู้มุ่งที่จะเข้าถึงพระรัตนตรัย จึงสมควรที่จะได้ปฏิบัติในธัมมะตั้งต้นแต่ศีลขึ้นไป กล่าวคือตั้งใจปฏิบัติในศีล ในอินทริยสังวร ในสติสัมปชัญญะ ชำระจิตของคนให้บริสุทธิ์ หัดทำสมาธิ แม้ว่าจะยังไม่สามารถบรรลุถึงอัปปนาสมาธิถึงขั้นฌานได้ แต่เมื่อหัดทำสมาธิอยู่บ่อยๆ ก็ย่อมจะได้ความสงบแห่งใจมากขึ้นทุกที และหากว่าสามารถปฏิบัติบรรลุถึงอัปปนาสมาธิ

นำให้บรรลุถึงวิมุตติคือความหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายได้ แม้ว่าจะได้ญาณคือความหยั่งรู้ในสัจจะทั้ง ๔ นี้ยังไม่ลึกซึ้ง แต่พอมองเห็นทุกข์เป็นต้นได้ถนัดขึ้น ก็จะทำให้จิตใจอันนี้ปล่อยวางได้ดีขึ้น นับว่าเป็นวิมุตติคือความหลุดพ้นตามภูมิตามขั้น แม้เช่นนี้ก็ได้อัชื่อว่าเข้าถึงพระรัตนตรัย อันเป็นขั้นที่ทำให้พ้นความทุกข์.

ได้ น้อมจิตที่เป็นสมาธินั้นไปเพื่อรู้ หากว่ารู้ระลึกชาติได้ก็ดี รู้อินจุติคือความเคลื่อนอุบัติคือความเข้าถึงชาตินั้นๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรมก็ดี ก็ชื่อว่าได้ญาณคือความรู้พิเศษ แต่แม้ว่าจะไม่ได้ ได้แต่เพียงสมาธิ แม้ไม่ถึงอัปปนาสมาธิ แต่เป็นสมาธิที่เป็นบาทของปัญญาได้ คือเป็นความสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ ก็น้อมจิตที่เป็นสมาธินี้ไปพิจารณา

เพราะฉะนั้น ผู้ต้องการเข้าถึงพระรัตนตรัย คือพระพุทธรเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ ก็พึงปฏิบัติตามธรรมะตั้งต้นแต่ศีลขึ้นไป และเมื่อเป็นดังนี้ ก็จะเข้าถึงพระรัตนตรัยได้ตามภูมิตามขั้นของการปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้.

หมายเหตุ : ทรงแสดง ณ พระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๒๐